

FOYDA SOLIG'INI HISOBLASH VA UNDIRISH ASOSLARI: KAMCHILIKLAR, MUAMMOLAR VA TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Sultonov Rauf Komil o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18830909>

Annotatsiya. Mazkur maqolada foyda solig'ini hisoblash va undirishning nazariy-huquqiy asoslari, iqtisodiy mohiyati hamda amaldagi mexanizmlarining samaradorligi kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Xususan, foyda solig'ining fiskal siyosatdagi o'rni, davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati, korxonalar moliyaviy natijalariga ta'siri va investitsion muhit bilan o'zaro bog'liqligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqot doirasida soliq bazasini aniqlash metodologiyasi, daromad va xarajatlarni tan olish mezonlari, amortizatsiya siyosati, zararlarni ko'chirish mexanizmi hamda chegirmalar tizimining amaliy qo'llanilishi chuqur tahlil qilinadi.

Shuningdek, maqolada transfer narxlash amaliyoti, transmilliy kompaniyalar faoliyatida foydani sun'iy kamaytirish xavflari, yashirin iqtisodiyot omillari va soliqdan bo'yin tovlash sxemalari kabi dolzarb masalalar yoritiladi. Soliq ma'murchiligini takomillashtirish nuqtai nazaridan riskga asoslangan nazorat tizimi, elektron hisobotlar, avtomatlashtirilgan monitoring, big data va raqamli platformalarning ahamiyati baholanadi. Buxgalteriya hisobi va soliq hisobi o'rtasidagi tafovutlar hamda ularning korxonalar moliyaviy yuklamasiga ta'siri alohida ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasida foyda solig'i bo'yicha amaldagi normativ-huquqiy baza, soliq siyosatidagi so'nggi islohotlar va xalqaro tajriba (OECD tamoyillari, BEPS konsepsiyasi) bilan solishtirma tahlil amalga oshiriladi. Natijada foyda solig'ini hisoblash va undirish tizimida mavjud institutsional kamchiliklar, ma'muriy to'siqlar va samaradorlikni pasaytiruvchi omillar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: foyda solig'i, soliq bazasi, soliq stavkasi, soliq ma'murchiligi, transfer narxlash, soliq imtiyozlari, raqamli soliq tizimi, fiskal siyosat, soliq nazorati, soliq hisobi, amortizatsiya siyosati, zararlarni ko'chirish mexanizmi, BEPS konsepsiyasi, riskga asoslangan audit, byudjet daromadlari.

FUNDAMENTALS OF CALCULATING AND COLLECTING PROFIT TAX: SHORTCOMINGS, PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE

Abstract. This article analyzes the theoretical and legal foundations, economic essence and effectiveness of current mechanisms for calculating and collecting profit tax based on a comprehensive approach. In particular, the role of profit tax in fiscal policy, its importance in the formation of state budget revenues, its impact on the financial results of enterprises and its relationship with the investment environment are scientifically substantiated. Within the framework of the study, the methodology for determining the tax base, the criteria for recognizing income and expenses, depreciation policy, the loss transfer mechanism and the practical application of the deduction system are analyzed in depth.

The article also covers such topical issues as transfer pricing practices, the risks of artificially reducing profits in the activities of transnational companies, hidden economy factors and tax evasion schemes.

The importance of a risk-based control system, electronic reporting, automated monitoring, big data and digital platforms in terms of improving tax administration is assessed.

The differences between accounting and tax accounting and their impact on the financial burden of enterprises are considered separately.

In the course of the research, a comparative analysis is carried out with the current regulatory framework for corporate income tax in the Republic of Uzbekistan, recent reforms in tax policy and international experience (OECD principles, BEPS concept). As a result, institutional shortcomings, administrative obstacles and factors reducing efficiency in the system of calculating and collecting corporate income tax are identified.

Keywords: corporate income tax, tax base, tax rate, tax administration, transfer pricing, tax incentives, digital tax system, fiscal policy, tax control, tax accounting, depreciation policy, loss transfer mechanism, BEPS concept, risk-based audit, budget revenues.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq tizimi davlat moliyaviy siyosatining asosiy instrumentlaridan biri hisoblanadi. Xususan, foyda solig'i yuridik shaxslarning moliyaviy natijalaridan undiriladigan bevosita soliq turi sifatida davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu soliq nafaqat fiskal vazifani bajaradi, balki investitsion muhit, biznes subyektlarining rivojlanish strategiyasi va iqtisodiy faollik darajasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini liberallashtirish, soliq yukini maqbullashtirish va soliq ma'murchiligini soddalashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, foyda solig'ini hisoblash va undirish jarayonida ayrim tizimli muammolar saqlanib qolmoqda.

Jumladan, soliq bazasini aniqlashdagi murakkabliklar, xarajatlarni tan olish mezonlarining turlicha talqini, transfer narxlash bilan bog'liq xavflar, imtiyozlar tizimining ko'pligi hamda buxgalteriya va soliq hisobining nomuvofiqligi mazkur sohada dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Globallashuv jarayonlari va raqamli iqtisodiyot sharoitida foyda solig'ini samarali boshqarish masalasi yanada murakkablashmoqda. Xalqaro kapital harakati, transmilliy kompaniyalar faoliyati hamda elektron tijoratning kengayishi soliq bazasini aniqlash va nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, OECD tomonidan ishlab chiqilgan BEPS tashabbuslari, transfer narxlash qoidalari va xalqaro soliq shaffofligi tamoyillari milliy soliq siyosatini modernizatsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi foyda solig'ini hisoblash va undirishning nazariy-huquqiy asoslarini o'rganish, amaldagi mexanizmlarning samaradorligini baholash hamda mavjud kamchilik va muammolarni aniqlashdan iborat. Shuningdek, O'zbekiston sharoitida foyda solig'i tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish tadqiqotning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari foyda solig'i tizimini soddalashtirish, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, nazorat mexanizmlarini kuchaytirish va fiskal barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilishi mumkin. Shu bois mazkur mavzu ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi

Foyda solig'ini hisoblash va undirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, mazkur yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar asosan uch asosiy yo'nalishga ajratiladi: soliqning nazariy asoslari, soliq ma'murchiligi va fiskal siyosat samaradorligi, hamda xalqaro soliq munosabatlari va transfer narxlash masalalari.

Birinchi yo'nalish doirasida klassik iqtisodiy nazariya vakillari soliqning iqtisodiy mohiyati va uning taqsimlovchi funksiyasini asoslab berganlar. A. Smit soliq tizimining adolatlilik, aniqlik, qulaylik va tejamkorlik tamoyillarini ilgari surgan bo'lib, bu tamoyillar bugungi foyda solig'i tizimini shakllantirishda ham nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda esa foyda solig'ining investitsiya qarorlariga, kapital jamg'arilishiga va iqtisodiy o'sishga ta'siri chuqur o'rganilgan.

Ikkinchi yo'nalish – fiskal siyosat va soliq yukining makroiqtisodiy ta'siri bilan bog'liq tadqiqotlardir. R. Musgrave va P. Samuelsonlarning ishlarida soliqning qayta taqsimlovchi va barqarorlashtiruvchi funksiyalari asoslab berilgan. Ularning fikricha, foyda solig'i nafaqat byudjet daromadlarini ta'minlash, balki iqtisodiy sikllarni muvozanatlash vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda foyda solig'i stavkalarining pasaytirilishi investitsion muhitni yaxshilashi, biroq byudjet tushumlariga qisqa muddatli salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Uchinchi yo'nalish – soliq ma'murchiligi va nazorat mexanizmlariga bag'ishlangan ilmiy ishlar hisoblanadi. So'nggi yillarda raqamlashtirish jarayonlari soliq boshqaruvining samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. Tadqiqotchilar elektron hisobot tizimlari, avtomatlashtirilgan risk tahlili va Big Data texnologiyalarining soliq intizomini mustahkamlashdagi ahamiyatini alohida qayd etadilar. Ayniqsa, riskga asoslangan audit tizimi soliq nazoratini maqsadli va samarali tashkil etish imkonini berishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Xalqaro miqyosdagi tadqiqotlarda transfer narxlash va foydani sun'iy ravishda kamaytirish muammolari keng o'rganilgan. OECD tomonidan ishlab chiqilgan BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) konsepsiyasi soliq bazasining yemirilishini oldini olishga qaratilgan global tashabbus sifatida ilmiy adabiyotlarda muhim o'rin tutadi. Tadqiqotlarda transmilliy kompaniyalar foydani past soliq yurisdiksiyalariga ko'chirish orqali byudjet tushumlariga zarar yetkazishi mumkinligi ko'rsatib o'tiladi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa O'zbekiston soliq tizimini isloh qilish, soliq yukini maqbullashtirish va soliq ma'murchiligini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Ayrim ilmiy ishlarda foyda solig'i stavkalarini optimallashtirish, imtiyozlarni inventarizatsiya qilish va soliq bazasini kengaytirish zarurligi ta'kidlanadi. Shuningdek, buxgalteriya hisobi va soliq hisobi o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish orqali korxonalar uchun ma'muriy yukni pasaytirish mumkinligi asoslab beriladi.

Yana bir muhim yo'nalish – soliq imtiyozlarining samaradorligini baholashga bag'ishlangan tadqiqotlardir. Ilmiy manbalarda soliq imtiyozlari qisqa muddatda investitsiyalarni rag'batlantirishi mumkinligi, biroq uzoq muddatda byudjet barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoli mavjudligi qayd etiladi. Shu bois imtiyozlarni maqsadli va vaqtinchalik mexanizm sifatida qo'llash tavsiya etiladi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq tizimini moslashtirish masalasi ham keng muhokama qilinmoqda. Elektron tijorat, raqamli xizmatlar va kriptofaktivlar bilan bog'liq daromadlarni soliqqa tortishning yangi mexanizmlari ishlab chiqilishi zarurligi ko'rsatib o'tiladi. Bu esa foyda solig'ining an'anaviy hisoblash usullarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlarda soliq yukining haddan tashqari oshirilishi soyali iqtisodiyot ulushining ortishiga olib kelishi mumkinligi ta'kidlanadi. Bu esa soliq siyosatini ishlab chiqishda muvozanatli yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda foyda solig'ini hisoblash va undirish mexanizmlarini kompleks o'rganish uchun tizimli, institutsional va iqtisodiy-statistik yondashuvlar uyg'unligidan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy tahlil, normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish, solishtirma (komparativ) tahlil, iqtisodiy-statistik baholash hamda amaliy muammolarni aniqlashga qaratilgan analitik yondashuvni o'z ichiga oladi.

Avvalo, tadqiqotning nazariy asosini soliq nazariyasi, fiskal siyosat konsepsiyasi hamda korporativ moliya nazariyasi tashkil etadi. Foyda solig'ining iqtisodiy mohiyati, uning qayta taqsimlovchi va tartibga soluvchi funksiyalari klassik va zamonaviy iqtisodiy nazariyalar asosida talqin qilindi. Shu asosda foyda solig'ining investitsiya faolligi, kapital oqimi va tadbirkorlik subyektlari moliyaviy natijalariga ta'siri konseptual jihatdan izohlandi.

Normativ-huquqiy tahlil metodidan foydalangan holda amaldagi soliq qonunchiligi, foyda solig'ini hisoblash va undirish tartibi, soliq bazasini aniqlash mezonlari hamda soliq imtiyozlariga doir qoidalar o'rganildi. Mazkur yondashuv foyda solig'i tizimining amaldagi institutsional asoslarini aniqlash va ularning samaradorligini baholash imkonini berdi.

Komparativ (solishtirma) tahlil usuli orqali O'zbekiston amaliyoti xalqaro tajriba bilan qiyoslandi. Xususan, rivojlangan mamlakatlar amaliyotida qo'llanilayotgan transfer narxlash qoidalari, BEPS tashabbuslari, riskga asoslangan audit tizimi hamda raqamli soliq ma'murchiligi mexanizmlari o'rganilib, ularning milliy tizimga moslashish imkoniyatlari baholandi. Bu yondashuv foyda solig'i tizimining global iqtisodiy jarayonlar bilan integratsiyalashuv darajasini aniqlashga xizmat qildi.

Iqtisodiy-statistik tahlil metodlari yordamida foyda solig'ining byudjet daromadlaridagi ulushi, soliq tushumlari dinamikasi, soliq yukining korxonalar moliyaviy natijalariga ta'siri kabi ko'rsatkichlar umumlashtirildi.

Dinamik qatorlar va nisbat ko'rsatkichlari asosida foyda solig'i stavkalari va soliq bazasining o'zgarish tendensiyalari baholandi. Bu esa foyda solig'i mexanizmining fiskal samaradorligini aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, tahlil jarayonida tizimli yondashuv qo'llanilib, foyda solig'ini hisoblash va undirish jarayoni yagona integratsiyalashgan tizim sifatida ko'rib chiqildi. Mazkur tizimning asosiy elementlari — soliq to'lovchi, soliq organlari, normativ-huquqiy baza, raqamli platformalar va nazorat mexanizmlari — o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi. Bu esa tizimdagi zaif bo'g'inlarni aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotda muammoli tahlil (problem-oriented analysis) yondashuvi ham qo'llanildi.

Unga ko'ra, foyda solig'i tizimidagi asosiy kamchiliklar — soliq bazasini aniqlashdagi murakkabliklar, imtiyozlar tizimining ortiqcha yuklamasi, transfer narxlash bilan bog'liq xavflar, buxgalteriya va soliq hisobi o'rtasidagi tafovutlar — alohida ajratilib, ularning sabablari va oqibatlari baholandi.

Metodologiya ning muhim jihatlaridan biri sifatida ilmiy abstraksiya va mantiqiy umumlashtirish usullari qo'llanildi. Ushbu yondashuv orqali tahlil natijalari umumlashtirilib, foyda solig'ini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Foyda solig'ini hisoblash va undirish tizimining amaldagi holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mazkur soliq turi davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda muhim o'rin tutishi bilan birga, tadbirkorlik subyektlari moliyaviy barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda soliq siyosatini liberallashtirish, soliq yukini maqbullashtirish va ma'murchilikni soddalashtirish borasida muhim islohotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, tizimda bir qator institutsional va amaliy muammolar saqlanib qolmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, foyda solig'ining fiskal samaradorligi bevosita soliq bazasining aniqlik darajasi va nazorat mexanizmlarining ishlash samaradorligiga bog'liq.

Amaliyotda korxonalarining daromad va xarajatlarini tan olish mezonlari ba'zan murakkab va talqinlarga ochiq bo'lib qolmoqda. Natijada, soliq bazasini aniqlash jarayonida soliq to'lovchi va soliq organlari o'rtasida tafovutlar yuzaga keladi. Bu esa ma'muriy nizolar sonining oshishiga va sud jarayonlariga olib kelishi mumkin.

Foyda solig'ining stavka darajasi va imtiyozlar tizimi ham tahlil qilindi. Ayrim sohalarda imtiyozlarning mavjudligi investitsion faollikni rag'batlantirayotgan bo'lsa-da, ularning ko'pligi soliq tizimining murakkablashuviga hamda byudjet tushumlarining qisqarishiga olib kelishi mumkin. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, imtiyozlar tizimini optimallashtirish orqali soliq bazasini kengaytirish va fiskal barqarorlikni mustahkamlash imkoniyati mavjud.

Transfer narxlash masalasi alohida e'tibor talab etadi. Xalqaro faoliyat yurituvchi korxonalar o'rtasidagi operatsiyalarda narxlarni sun'iy ravishda shakllantirish orqali foydani past soliq stavkasi qo'llaniladigan hududlarga ko'chirish xavfi mavjud. Tahlil shuni ko'rsatadiki, transfer narxlash ustidan nazorat mexanizmlarini kuchaytirish, xalqaro standartlarga mos hujjatlashtirish talablarini joriy etish va riskga asoslangan monitoring tizimini rivojlantirish soliq bazasining yemirilishini kamaytiradi.

Soliq ma'murchiligi samaradorligini baholash jarayonida raqamlashtirishning ijobiy natijalari kuzatildi. Elektron hisobot topshirish, onlayn nazorat-kassa tizimlari va ma'lumotlar bazasining integratsiyalashuvi soliq tushumlarining shaffofligini oshirmoqda. Biroq ayrim kichik biznes subyektlarida raqamli infratuzilmaga moslashish muammolari mavjud bo'lib, bu ma'muriy yukni oshirishi mumkin. Shuning uchun raqamli soliq tizimini bosqichma-bosqich va qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlar bilan joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Buxgalteriya hisobi va soliq hisobi o'rtasidagi tafovutlar ham tahlil qilindi. Amaliyotda moliyaviy natijani aniqlash mezonlari bilan soliq bazasini shakllantirish qoidalari o'rtasida farqlar mavjud bo'lib, bu qo'shimcha hisob-kitoblarni talab qiladi. Natijada korxonalar uchun ma'muriy xarajatlar ortadi. Ushbu tafovutlarni qisqartirish yoki uyg'unlashtirish orqali biznes muhitni soddalashtirish mumkin.

Foyda solig'ining iqtisodiyotdagi o'rni va fiskal samaradorligini baholashda yillar kesimidagi dinamik ko'rsatkichlarni tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. So'nggi besh yillik davr (2019–2024 yy.) ma'lumotlari asosida olib borilgan tahlillar foyda solig'i tushumlarining makroiqtisodiy jarayonlar bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi.

2019-yilda foyda solig'i tushumlari barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etib, davlat byudjeti daromadlarining sezilarli qismini tashkil etdi. Mazkur davrda iqtisodiy faollikning oshishi, sanoat ishlab chiqarish hajmining kengayishi hamda korporativ sektor daromadlarining ko'payishi foyda solig'i bazasining kengayishiga xizmat qildi. Natijada foyda solig'ining byudjet daromadlaridagi ulushi o'rtacha 18–20 foiz atrofida shakllandi.

2020-yilda pandemiya sharoiti sababli iqtisodiy faollikning pasayishi kuzatildi.

Korxonalarining daromadlari qisqardi, ayrim tarmoqlarda zarar ko'rsatkichlari ortdi. Shu sababli foyda solig'i tushumlarida ma'lum darajada pasayish qayd etildi. Ayrim subyektlarga berilgan soliq imtiyozlari va to'lov muddatlarining kechiktirilishi ham byudjet tushumlariga qisqa muddatli ta'sir ko'rsatdi. Natijada foyda solig'ining umumiy tushumlar tarkibidagi ulushi vaqtincha kamaydi.

2021-yildan boshlab iqtisodiy tiklanish jarayoni boshlandi. Sanoat, qurilish va xizmatlar sohasida o'sish sur'atlarining tiklanishi korporativ foydaning ortishiga olib keldi. Bu esa foyda solig'i tushumlarining ham ijobiy dinamikasini ta'minladi. Mazkur yilda foyda solig'i tushumlari o'tgan yilga nisbatan sezilarli o'sdi va byudjet daromadlaridagi ulushi yana barqarorlashdi.

2022-yilda iqtisodiy o'sish sur'atlari yanada mustahkamlandi. Investitsion loyihalar sonining ko'payishi, eksport hajmining ortishi va sanoat ishlab chiqarishining kengayishi foyda solig'i bazasini kengaytirdi. Tahlillarga ko'ra, mazkur davrda foyda solig'i tushumlari nominal jihatdan yuqori o'sish ko'rsatdi. Shu bilan birga, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish va riskga asoslangan nazorat mexanizmlarining joriy etilishi yashirin aylanmalarni qisqartirishga xizmat qildi.

2023-yilda foyda solig'i tushumlarining o'sishi davom etdi. Ayrim yirik korporativ subyektlarning yuqori moliyaviy natijalari byudjet daromadlariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, soliq imtiyozlarini optimallashtirish bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar soliq bazasining kengayishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Natijada foyda solig'ining byudjet daromadlaridagi ulushi barqaror darajada saqlanib qoldi.

2024-yil ko'rsatkichlari tahlili shuni ko'rsatadiki, foyda solig'i tushumlari iqtisodiy o'sish sur'atlari bilan uyg'un ravishda ortmoqda. Raqamli soliq tizimining kengaytirilishi, elektron hisobotlarning to'liq joriy etilishi va ma'lumotlar bazasining integratsiyalashuvi soliq intizomini kuchaytirdi. Natijada foyda solig'i tushumlarida barqaror ijobiy dinamikaga erishildi.

Shunday qilib, yillar kesimidagi statistik ko'rsatkichlar foyda solig'ining fiskal barqarorlikdagi o'rni yuqori ekanligini va uni samarali boshqarish makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etishini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Foyda solig'ini hisoblash va undirish mexanizmlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur soliq turi nafaqat fiskal instrument, balki iqtisodiy siyosatning muhim tartibga soluvchi vositasi ham hisoblanadi. Shu bois uni takomillashtirish masalasi keng qamrovli institutsional, iqtisodiy va texnologik omillarni inobatga olgan holda ko'rib chiqilishi lozim.

Avvalo, foyda solig'ining stavkasi va soliq bazasini shakllantirish mezonlari investitsion muhit bilan chambarchas bog'liq. Juda yuqori soliq yuklamasi tadbirkorlik faolligini pasaytirishi va soyali iqtisodiyot ulushining ortishiga sabab bo'lishi mumkin. Aksincha, haddan tashqari past stavkalar esa byudjet barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun optimal stavka va keng, shaffof soliq bazasini shakllantirish muvozanatli fiskal siyosatning asosiy sharti hisoblanadi.

Muhokama jarayonida soliq imtiyozlari masalasi alohida e'tibor talab etadi. Imtiyozlar qisqa muddatda muayyan tarmoqlarni qo'llab-quvvatlashi mumkin, biroq ularning ko'pligi soliq tizimini murakkablashtiradi va teng raqobat muhitini buzadi. Shuningdek, imtiyozlar samaradorligi muntazam baholab borilmasa, ular fiskal yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Shu bois imtiyozlarni maqsadli, vaqtinchalik va natijadorlik ko'rsatkichlariga bog'liq holda qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Transfer narxlash va xalqaro soliq munosabatlari ham muhokama doirasida muhim o'rin tutadi. Globallashuv sharoitida kapitalning erkin harakati foydani past soliq yurisdiksiyalariga ko'chirish xavfini oshiradi. Bu esa milliy byudjet tushumlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xalqaro standartlarga mos nazorat mexanizmlarini joriy etish va hujjatlashtirish talablarini kuchaytirish foyda solig'i bazasining yemirilishini kamaytiradi.

Raqamlashtirish masalasi ham muhokamaning markazida turadi. Elektron hisobotlar, avtomatlashtirilgan risk tahlili va ma'lumotlar almashinuvi tizimlari soliq ma'murchiligini samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Biroq bu jarayon kichik biznes subyektlari uchun qo'shimcha moslashuv xarajatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun raqamli transformatsiya jarayoni bosqichma-bosqich va qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlar bilan amalga oshirilishi zarur.

Buxgalteriya hisobi va soliq hisobi o'rtasidagi tafovutlar ham muhim muhokama masalasidir. Mazkur tafovutlar korxonalar uchun qo'shimcha ma'muriy yuk yaratadi. Agar ushbu ikki tizim o'rtasida uyg'unlik ta'minlansa, hisob-kitoblar soddalashadi va shaffoflik oshadi.

Foyda solig'i tizimini takomillashtirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Soliq bazasini kengaytirish, imtiyozlarni optimallashtirish, transfer narxlash ustidan nazoratni kuchaytirish va raqamli ma'murchilikni rivojlantirish o'zaro uyg'un holda amalga oshirilgandagina kutilgan natijaga erishish mumkin. Mazkur yo'nalishdagi islohotlar nafaqat byudjet tushumlarini oshirish, balki barqaror iqtisodiy o'sish va sog'lom biznes muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur maqolada foyda solig'ini hisoblash va undirish tizimining nazariy-huquqiy asoslari, amaldagi mexanizmlarining samaradorligi hamda mavjud muammolari kompleks tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, foyda solig'i davlat byudjeti daromadlarining muhim manbai bo'lib, uning to'g'ri tashkil etilishi fiskal barqarorlik, investitsion jozibadorlik va sog'lom raqobat muhitini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, foyda solig'i tizimida soliq bazasini aniqlashdagi murakkabliklar, imtiyozlar tizimining ko'pligi, transfer narxlash bilan bog'liq xavflar hamda buxgalteriya va soliq hisobi o'rtasidagi tafovutlar mavjud. Ushbu omillar soliq ma'murchiligi samaradorligiga ta'sir ko'rsatib, ayrim hollarda ma'muriy nizolar va byudjet yo'qotishlariga olib kelishi mumkin.

Shu bilan birga, soʻnggi yillarda soliq maʼmurchiligini raqamlashtirish, elektron hisobot tizimlarini joriy etish va riskga asoslangan nazorat mexanizmlarini rivojlantirish orqali foyda soligʻi tushumlarining shaffofligi va barqarorligi oshganligi kuzatildi. Bu esa institutsional islohotlarning ijobiy natija berayotganini koʻrsatadi.

Foyda soligʻini takomillashtirish boʻyicha tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan islohotlar fiskal barqarorlikni mustahkamlash, investitsion muhitni yaxshilash va iqtisodiyotning barqaror oʻsishini taʼminlashga xizmat qiladi. Mazkur yoʻnalishda ilmiy asoslangan yondashuv va xalqaro tajribani inobatga olish samarali natijalarga erishishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Soliq maʼmurchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Farmoni. – Toshkent, 2018.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning Taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi Farmoni. – Toshkent, 2022.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Davlat byudjeti ijrosi toʻgʻrisida yillik hisobotlar (2019–2024 yy.). – Toshkent, 2024.
5. Oʻzbekiston Respublikasi Davlat soliq qoʻmitasi. Soliq maʼmurchiligi boʻyicha statistik byulleten. – Toshkent, 2023.
6. Abdugʻaniev A., Soliq tizimi va uni takomillashtirish yoʻllari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
7. Joʻrayev T., Korporativ moliya va soliqqa tortish asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
8. Xudoyqulov S., Soliq siyosati va fiskal barqarorlik. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
9. Yuldashev N., Oʻzbekistonda soliq maʼmurchiligini rivojlantirish istiqbollari. – Toshkent: Universitet, 2021.
10. Karimov B., Transfer narxlash va xalqaro soliqqa tortish amaliyoti. – Toshkent: Moliya, 2022.
11. Musgrave R., Musgrave P. Public Finance in Theory and Practice. – New York: McGraw-Hill, 1989.
12. OECD. Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations. – Paris: OECD Publishing, 2022.
13. OECD. Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) Final Reports. – Paris: OECD Publishing, 2015.
14. Stiglitz J. Economics of the Public Sector. – New York: W.W. Norton & Company, 2000.
15. Tanzi V. Tax Policy and Administration. – Washington: IMF Publications, 2019.